

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(Գ Ա Ղ Ո Ւ Ա Ծ Ք)

ՄԵԽԻԹԱՐ

Nel nome di un uomo, per le cose che farà o che tenterà, può essere un augurio: e, per le cose compiute, un suggello che il caso vi appone; onde il desiderio di interpretare il vero significato che ha esso nome nel mondo. Desiderio più vivo nei confratelli che venerano un padre benefico, nei discepoli che si vantano di un grande maestro: e, conosciuto dai Mechithariani la vita del primo loro signore, è naturale che indaghino, o amino che altri indagli, quale idea risvegli nella mente di armeni la voce *Mekhithar*.

Da poco tempo, nelle Memorie della Società archeologica di Pietroburgo¹, tentò di rispondere al quesito il prof. N. Marr: e male si farebbe non dando attenzione alle congetture dell'uomo dotto ed acuto; ma guardando, con onesta libertà, se il troppo sottile non abbia a spezzarsi.

Che *Մեխիթարիչ*, nella Scrittura, risponda, senza riprodurne la schietta immagine, al *παράκλητος*, all'*invocato* dei greci², è noto a tutti. L'*invoca-*

ՄԽԻԹԱՐ

Մարդու մը անուան մէջ կրնայ գուշակութիւնը գտնուիլ այն բանին՝ զոր պիտի ընէ կամ պիտի փորձէ. իսկ կատարուած իրերուն համար՝ է կնիք մը զոր դիպուածը կը դրոշմէ անոնց վրայ. աստի յառաջ կու գայ փափագը՝ մեկնելու այն ճշմարիտ նշանակութիւնը՝ զոր անունն ունի աշխարհի մէջ: Փափագ մը՝ աւելի զօրաւոր այն եղբայրակցաց մէջ որ բարեգործ հայր մը կը յարգեն, այն աշակերտաց մէջ որ մեծ ուսուցչիով մը կը պարծին. և Մխիթարեանները, յետ իրենց առաջին Աբրային վարքը ճանչնալու, բնական է որ ընեն, կամ ուրախանան՝ երբ ուրիշ մը ընէ, թէ Հայերու մտքին մէջ Մխիթար ձայնը՝ ինչ գաղափար կ'արթնցնէ:

Ինչ ժամանակ առաջ, Պետերբուրգի հնախօսական ընկերութեան Յիշատակաբաններուն մէջ¹, Ուսուցչապետն Ն. Մարտիրոսեան պատասխանել այս հարցման. գովելի չէ անշուշտ ուշադրութեան չառնուլ ներմիտ և գիտնական մարդու մը ենթադրութիւնները. բայց նայելով, համեստ ազատութեամբ, որ մի՞ գուցէ չափազանց նորրը՝ կոտրի:

Թէ Մխիթարի Ս. Գրոց մէջ առանց յստակ պատկերը ներկայացնելու, կը համապատասխանէ Յունաց Παράκλητος ի, կը լիցեպոյն², ծանօթ է ամենուն: Կոչեցեալը,

1. Записки восточ. Отдѣл. Имп. Русскаго Археол. Общества. Том XVII (1906) p. 30-31.

2. Il latino deve trascrivere *paraclētus*.

1. Записки восточ. Отдѣл. Имп. Русскаго Археол. Общества. Том XVII (1906) p. 30-31.

2. Լատինը պէտք է գրէ *Paraclētus*.

to, rispondendo con efficace aiuto, ai suoi devoti, li *conforta*, così che non abbiano a temere; onde il passaggio delle idee nelle parole, e il *մխթարել* avere senz'altro il significato di *consolare*. Ma quale ne è la prima fonte, se già dell'*invocazione* non c'è segno?

Rammenta il Marr che in un versetto di Giobbe (III, 25) s'incontra il verbo *խթալ* per tradurre proprio il *timore*: ma è piuttosto lo *stare in sospetto*, con *inquietudine*; come si vede al paragone, $\varphi\acute{o}\beta\omicron\varsigma \gamma\acute{\alpha}\rho \delta\upsilon \epsilon\varphi\rho\acute{o}\nu\tau\iota\sigma\alpha \eta\lambda\theta\eta \mu\omicron\iota$ = *գի երկեւն յորմէ խթային էկն ի վերայ իմ*¹.

Il Marr intanto deduce esservi nel *m-khithar* una negazione imperativa del *khithul*; un *ne timens* che poi dà origine al verso *m-khithavel*. Non dico impossibile (parola che spaventa davvero), ma nessuno ne

բաւարար օգնութեամբ մը պատասխանելով իր ջերմեանդներուն, զանոնք կը քուլտիւրի որպէս զի ոչինչ ունենան վախնալու. աստի յառաջ կու գայ զազաւարենալու անցը՝ բառերու մէջ, և մխիթարել կ'ունենայ պարզապէս՝ սխտիկելու նշանաւ. կուխիւնը: Բայց ինչ է իր առաջին աղբիւրը, եթէ կոչման ոչ մէկ նշան կայ իր մէջ:

Մասը կը յիշեցնէ թէ Յորայ համարի մը մէջ (Գ, 25) կը հանդիպինք խիթուրային¹, իբրեւ թարգմանութիւն վախնալու բառին. աւելի ճիշդ խօսելով իբրեւ կուկածելով կենալ, տենեղատուրեան մէջ, ինչպէս կը տեսնուի համեմատելով $\varphi\acute{o}\beta\omicron\varsigma \gamma\acute{\alpha}\rho \delta \epsilon\varphi\rho\acute{o}\nu\tau\iota\sigma\alpha \eta\lambda\theta\eta \mu\omicron\iota$ = *գի երկեւն յորմէ խիթային էկն ի վերայ իմ*².

Մասը աստի կը հետեւցնէ՝ թէ մխիթարի մէջ ժխտական հրամայական մը կայ խիթուրայի, մի խիթար (= Մի վախնալ) մը ուսկից ապաքէն յառաջ կու գայ մխիթարել (= Մի վախնալ) մը. ջեմբսեր թէ տեղադրելի է (յիբաւի սարսափեա

lus, ma quasi ad imitazione di pronuncia più recente tra gli elleni la chiesa cattolica usò ed usa il *paracletus*, fat-tosi comune nell'italiano. Guardando per caso in un libro di preghiere, nel quale si leggono nelle due lingue (*Le pieux Helléniste . . . par H. Congnet*, Paris, 1865), trovo un verso che suona in molti orecchi (*qui dixeris Paracletus*) corretto da un purista così: *qui Para-cletus dixeris* (pg. 255).

1. Un altro luogo, secondo la *Concordanza armena* (*Համարարան*, 1895) s'avrebbe in Sirac, in una redazione che non conosco. La comune (senza varianti presso il Zohrapean) traduce invece $\rho\epsilon\upsilon\tau\epsilon\nu$ (XIII, 1) con *ոչ վրիպեաց*. —

Il Marr non vuole riferirsi che alla Bibbia, ma un lettore non armeno pensi che il verbo *խթալ* è di uso frequente nella letteratura. Risalendo a *խիթ* si direbbe che se ne congiungono i vari sensi nel verbo nostro *compungersi*.

2. Il testo dice alla lettera: « M'impaun-rii di paura, e mi raggiunse »,

բայց, գրեթէ հեղինական արդի հնչմամբ, կաթողիկէ եկեղեցին գործածեց և կը գործածէ *Paracletus*. Խառնելեն եւս նոյնն բաւ: Գիպուածով աղօթագիրք մը նայելով, երկու լիզուով, յոյն և լատին, (*Le pieux Helléniste . . . par H. Congnet*, Paris, 1865), կը գտնեմ տող մը որ կը հնչէ շատ տխրահետաքին մէջ (*qui dixeris Paracletus*) մաքրամոլէ մը (puriste) սլապէս որբաւորուած. *qui Paracletus dixeris* (էջ 255).

1. Սբիւր տեղ մը բոս հայ Համարարանին (1895) կայ Սիրաքի խմբագրութեան մը մէջ, զոր չեմ ճանչնար: Սիրաքականը (առանց ձեռագրական տարբերութեանց ջրհարակի քով) ընդհակառակն օ՛ն աշտեւսչղ (ՏԳ, 1) կը թարգմանէ ոչ վրիպեաց: —

Մասը միայն Ս. Գիրքը ի մէջ կը բերէ, բայց ոչ Հայ ընթերցողը թող մտածէ որ խիթայ բայը շատ գործածուած է մատենագրութեան մէջ: Մինչեւ խիթ ենելով, պէտք էրք բռնէ՝ թէ անոր զանազան իմաստները կը միանան իստով. *compungersi* բային մէջ:

2. Բնագիրը կ'ըսէ բառ առ բառ. « Վախը որմէ կը վախէի իմ վրաս հասաւ ».

gherà che strana sarebbe una tanta potenza di una forma verbale¹ che ingeneri di suo un tema prolifico, sotto vari aspetti di modi, di tempi, di persone. Forse pare uno scherzo di iniquo censore il fingere, e poi ripudiare subito, un *netimeasere* (da *ne timeas*), un *μηφοβουειν* (o altro mostro che gli somigli, da *μη φοβου*), un *մի երկնչիրել* (da *մի երկնչիր*).

E il *mi*? Chi paragona il *mā* degli indiani, ed il *μή* dei greci, lo vede assottigliato; ma come spoliato tanto da non gli lasciare che la nasale²?

V sono fiaccole che ci fanno appena accorgere che ci troviamo nelle tenebre: anche questa nuova luce mi pare troppo poca.

Ma, restando umilmente nel buio, dobbiamo per giustizia avvertire come il Marr ci insegni esistere una corrispondenza nel georgiano che può assicurare qualcuno. *Consolare* è detto *nugešeba* è tema *nugeš*, e sostantivo verbale *nugeš*; ma in quel *nu-geš* troviamo accorciata la negazione di *nu gešinis* (non temere!): e « nella lingua antica c'è un *nu-gešinis* - *tsema* che esattamente corrisponde all'antico armeno *միթար տալ* ».

*

Quanto al battezzare col nome di Consolatore, il detto georgiano cre-

լի է այս բառը) բայց ոչ որ պիտի ժխտէ թէ արտասովոր պիտի երեւի այդքան կաւորովիւն բայի մը մէջ ձեւին, որ կը ծնանի բեղնաւոր անորիշ մը¹, որ ունի իր զանազան կերպարանքները եղանակներու, դէմքերու: Թերեւս չարասիրտ դատաւորի մը կատակն երեւի նախ ձեւացնել, յետոյ խկոյն մերժել, և կազմել, օրինակ, *netimeasere* մը (ne timeasէն), *μηφοβουειν* (կամ ուրիշ նման հրէշ մը *μη φοβουειν*), *մի երկնչիրել* մը (մի երկնչիրէն):

Իսկ մի՞նչ: Ով որ զայն համեմատէ Հնդկաց *mā*ին և Յոյներու *μή*ին հետ, զայն նրբացած կը տեսնէ. բայց ինչո՞ւ զինքը այնչափ տաշել՝ որ միայն ռնգայինը մնայ²:

Ձահեր կան՝ որ հազիւ թյոյ կու տան անդրադառնալ՝ թէ մթու թեան մէջ կը գտնուինք. այս նոր լոյսն ալ ինձ քիչ կու գայ:

Բայց արդարութեան համար պէտք ենք ըսել թէ Մառ վրացերէնի մէջ ցոյց կու տայ համապատասխանող ձեւ մը, որ կաւոր է Թերեւս մէկուն համար համոզիչ ըլլալ: Միփրարի կ'ըսուի Նոպէհրաւ. անորիշն է Նոպէ, և բայական Նոպէյի. բայց այդ Նոպէյի մէջ համաօտոտած կը զբոսնենք Նոպէյիկիսի (= մի վախնար) ժխտականը. և « հին լեզուին մէջ կայ Նոպէ-յիկիս-ցիւմ, որ ճշգիւ կը համապատասխանէ հին հայերէնի. « միսիթար տալ »:

*

Գալով Միփրարիչ անուամբ մկրտելուն, վերոյիշեալ վրացին կը կարծէ թէ առա-

1. Il Marr si riferisce anche a verbi che somigliano a *քաղալերեմ* nel quale egli ravvisa il *ի* imperativo, cioè *sii*.

2. Nè vi si aggiunga, per appianarci la strada, un *ը* (*մը*). Questo non sarebbe originale, ma solo un aiuto a chi, parlando, non sa passare rapidamente dalla nasale alla gutturale aspirata.

1. Մառը կը զիմէ նաեւ ֆալցայիքսի նմանող բայերու, որուն մէջ նա կ'անդրադարձնէ յիս = խիսի հրամայականը:

2. Թող աւելցուի, ճարձան հարթելու համար, ը մը (Մը —): Այս ի սկզբան գոյունութիւն չունէր, այլ աւելցուած է իբրեւ օգնութիւն միանոր՝ որ խօսած ժամանակ, կաւոր չէ երազարար ռնգայինէն խիստ հազաւ գայինին անգնիլ:

de che la prima spinta venisse dall'uso siriano, e « dal biblico *Nahum*, che è l'ebraico **נַחֻם**, *Consolatore* ».

Non è più agevole il pensare che l'armeno va libero per la sua via? Se il *մխթարիչ* è potente nella vita sacra, ogni bambino che nasce non porta gioie e speranze? E quasi per rispetto a quello Spirito che è il Santo è ragionevole che se ne faccia più breve il nome: e potrebbe il Mkhithar essere anche un *imposito* imperativo. Ci *consola*! dice il padre: come in Italia diceva una volta, con grazia e con affetto: « Bencivegna »! Un'ultima avvertenza, che non vorrei ci sviasse troppo. Il siriano, nella sua *schietta* versione, al Paracleto non dà spiegazione, ma usa (Joh. 15, 26, 14, 16, 16, 7) la voce greca *Paraqlita*. *Ναούμ* è dei Vangeli, nella genealogia di Gesù (Lc. 3, 24. *Nahum* nella Vulgata). Nei LXX, dove la redazione di Luciano ha *Ναούμ*, si legge (1. Chr. 4, 19) *Ναχαμ*¹ e l'ebraica ha *Naham*. Il nome del profeta (Nah. 1, 1) è *Nahūm* (**נַחֻם**), e solo *Nihūm* (**נִיחֻם**) nelle Varianti².

E. T.

1. Della lezione di Luciano trovo cenno (perchè non ho il libro del Lagarde) nel *Hebr. Woert.* di Siegfried e Stade (Leip. 1893) p. 413. Di *Naham* (**נַחֻם**) è detto che è oscuro il significato. — Invece il *Simonis (Onomasticum Veteris Testamenti)*, Halae 1741, pag. 148) spiega, come ne fosse sicuro: « *Nacham, consolatio, solatium* (parentum) » e confronta « *Βαρυβάς* i. e. *filius consolationis* ».

2. *Gesenius-Buhl. Handwoert.* Leip. 1905¹⁴, p. 449. — Anche di questo il *Simonis* (p. 265) ha: « **נַחֻם** *Nachum, consolatio, solatium* (parentum) » *Nāhūm*, come tutti veggono, sarebbe il *Consolato*, non il *Consolatore*.

չին մղումն եկած ըլլայ ասորական գործածութենէն և « Ս. Գրոց Դատուն, որ է երբայական **ՈՒՆ**, Մխիթարող »:

Աւելի դիրքին չէ՞ մտածել թէ Հայը ազատորէն իր ճամբէն կը քալէ: Երբ սրբական կենաց մէջ այնքան հզօր է Մխիթարիչը, ամէն նորածին մանուկ չի՞ բերեր իր հետ ուրախութիւններ և յոյսեր: Կարծես թէ նոյն իսկ ի յարգանա Մխիթարչին աւելի տրամաբանական է որ աւելի կարճ ըլլար անունը. և Մխիթար կրնայ անգործածական հրամայական մ'եղած ըլլալ: Մխիթարի՛ զմեզ կ'ըսէ հայր. ինչպէս երբեմն, Խաւրիոյ մէջ, կ'ըսուէր, այնքան շնորհալից և խանդակաթ կերպով, « Bencivegna! » Ուրիշ դիտողութիւն մը, որուն չափազանց շեղիւր սակայն՝ չեմ փափագիր: Ասորին, իր Պարզ Թարգմանութեան մէջ, փոքրաքիթոսին բացատրութիւն չի տար, այլ կը գործածէ (Յովհ. 15, 26. 14, 16. 16, 7) յունական ձայնը՝ փոքրաքիթոս: Աւետարանները *Ναούμ* կը գործածեն Յիսուսի ծննդաբանութիւնն ըրած ժամանակ. (Ղուկ. 3, 24. Դահուս վուլգաթայի մէջ): Եօթնամսնիցի մէջ, ուր Լուկիանոսի խմբագրութիւնը Դատունի կը կարդանք (Chr. 4, 19) *Ναχαμ*¹ և երբայականն ունի Դահուս. Մարգարէին անունը (Nah. 1, 1) է Դահուս (**נַחֻם**) և Դահուս (**נִיחֻם**) միայն ձեռագրական տարբերութեանց մէջ²:

h. Stgus

1. Լուկիանոսի խմբագր. Սիմոնիս կը բացատրէ Դատահարը (տրովհեան և Լագարդի գիրքը յունիկ) ի *Hebr. Woert Siegfried* և *Stade*ի (Լայպց. 1893, էջ 413). Դատունի (**ՈՒՆ**) համար ըսուած է թէ նշանակութիւնը մութ է. « *Naham, consolatio, solatium* (parentum) » և կը համեմատէ « *Βαρυβάς* i. e. *filius consolationis* »:

2. *Gesenius-Buhl. Handwoert.* Leip. 1905. էջ 449. Սար մտաին Սիմոնիս (էջ 265) ունի « **נַחֻם** *Nachum, consolatio, solatium* (parentum) ». Դահուս, ինչպէս աւելիքը կը տեսնեն, Մխիթարայի կը նշանակէ, ոչ Մխիթարիչ: